હિંદુઓના અપૂર્વ જ્ઞાનગ્રંથ અને સચ્ચારિત્ર્યના ખજાનારૂપ
શ્રીમન્મહાભારતમાં વર્ણવાયેલ સર્વોત્કૃષ્ટ ચરિત્ર !
જેવડે હિંદુધર્મની શ્રેષ્ઠતા છે એવું સ્ત્રીઓનું સાહિત્ય !!

શ્રી સાવિત્રી ચરિત્ર

—: યાને :—

(કન્યા બોધક કાવ્ય)

લેખકઃ-વિનીત નિવેદક,
મણિશંકર નાગેશ્વર ભટ્ટ, કછોલીકર;
હેડમાસ્તર-ઉંમરગામ.

પ્રથમાવૃત્તિના પ્રકાશક,
શ્રી મોઢ બ્રા. અભ્યુદય મંડળ.

સંવત ૧૯૭૮ ઈ. સ. ૧૯૨૨

પ્રથમાવૃત્તિ પ્રત ૧૦૦૦

"સુરત સીટી" પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ—સુરત.

કિંમત બે આના.

"सतां सकृत्संगतमीप्सितं परं ततः परं मित्रमिति प्रचक्षते ।
न चाफलं सत्पुरुषेण संगतं ततः सतां संनिवसेत्समागमे ॥"
"न कामये भर्तृविना कृता सुखं नकामये भर्तृविना कृता दिवम् ।
न कामये भर्तृविना कृताश्रियं न भर्तृहीना व्यवसामि जीवितम् ॥"
[महाभारत]

(સર્વ હક્ક કર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્ત્તાઃ-
શ્રી મોઢ બ્રાહ્મણ અભ્યુદય મંડળ તરફથી
મંત્રીઃ-હરિશંકર મણિશંકર ભટ્ટ
ઠે૦ વૈદ્ય મોહોલ્લો—**નવસારી.**

સુરત—ચૌટાના પુલ ઉપર આવેલા "**સુરત સિટિ**" પ્રી. પ્રેસમાં
ઠાકોરદાસ માનસિંહે છાપ્યું.

गूजरात विद्यापीठ ग्रंथालय

[गुजराती कॉपीराअिट विभाग]

अनुक्रमांक ૮-૮-૭૨ वर्गांक

पुस्तकनुं नाम સાવિત્રી ચરિત્ર

विषय ૬- : ૧

પ્રસ્તાવના.

'સતી સાવિત્રી' પ્રાતઃ સ્મરણીય સતીમંડળમાંની એક મહાન્ સતી છે. યમદેવને જીતી પોતાનાં પતિને પુનઃ આયુઃ બક્ષાવનાર એ સતીની કર્મકથાથી કયું ગુર્જરસંતાન અણજાણ્યું હોઇ શકે? 'સત્યવાન સાવિત્રી' કથા આટલી બધી જાણીતી છતાં, તે પુનઃ પુનઃ ગાતાં યા સાંભળતાં કાંઈ નવોજ આનંદ અનુભવાય છે અને હૃદયમાં નવુંજ ચેતનામૃત રેડાય છે. ભરત ખંડની આ પ્રાચીન કુલાંગના સતીનાં સ્મરણ માત્રથી પાવન થવાય છે.

"સતીત્વ મૃત્યુ પણ જીતી શકે છે"

એ આ કથાનો બોધ છે આવી કથાનાં 'કાવ્યલ્હાણ' માટે તેનાં લેખક રા. રા. મ ના. ભટ્ટને ખરેખર ધન્યવાદ ઘટે છે. કાવ્યકૃતિ સુંદર છે અને આ કાવ્ય ગુર્જરબાળાઓને ઘણુંજ બોધક થઇ પડશે એ નિઃશંસય છે, શૈલી સાદી અને ભાષા પણ સરળ છે. સાવિત્રીનાં શબ્દોઃ–

'સ્વામી વિના નહિ જીવન ધારૂં સ્વર્ગ નકામું છે.' કયી આર્યબાળાને પતિભક્તિનો રૂડો પાઠ ન શીખવી શકે?

પ્રસ્તુત કાવ્ય પ્રસિદ્ધ કરવાની યોજના કરી આપવા માટે 'શ્રી મોઢ બ્રાહ્મણ અભ્યુદય મંડળ'ને મુબારકબાદી આપું છું અને સદહું મંડળ સાહિત્ય સેવાનાં આવા શુભ કાર્યો વખતો વખત હાથ ધરી ગુર્જરગિરાની સેવા બજાવતું રહે એમ હું ઇચ્છું છું. વિશેષ ખુશાલીની વાત એ છે કે

પ્રસ્તુત પુસ્તકનું ઉપાર્જન દ્રવ્ય 'પૂર્ણિમા' માસિકની કળા કલાયમાન કરવામાં વાપરવામાં આવનાર છે તો સાહિત્ય વિલાસી હરેક સજ્જન બેશક આવા રૂડા પ્રયાસની યોગ્ય કદર કર્યા વિના રહેશેજ નહિ એમ મારૂં માનવું છે. ઇતિ ૐ.

ગુર્જરૂદેશની જે ગિરા ગુણવતી, નામે મહા ગુર્જરી,
વાધો તે સુરસે કસે ગુણગણે, જો પ્રિય વાંચ્છો હરિ!

અમરવાડી, મુંબઇ. }
મહા શુકલ ૨, ૧૯૭૮ }

લી૦ સ્નેહિ,
મણિશંકર દલપતરામ જોશી.

પ્રકાશકના બે બોલ.

આ 'શ્રી સાવિત્રી ચરિત્ર' ની પ્રથમ આવૃત્તિનું પ્રકાશન કરવાનો તથા એના વેચાણથી ઉપજતા દ્રવ્યનો 'શ્રી પૂર્ણિમા' માટે ઉપયોગ કરવાનો લાભ હમોને આપવા માટે પ્રસ્તુત કાવ્યના લેખક શ્રીયુત્ મ. ના. ભટ્ટનો હમો આભાર માનીએ છીએ

સતી સાવિત્રી હિંદુ સ્ત્રીઓનો ઉચ્ચતમ આદર્શ છે; અને તેજ કારણે હિંદુસ્ત્રીઓના વ્રતોમાં 'વટ સાવિત્રી' વ્રત અનુપમ છે. તો આર્ય મહિલાઓ તથા બાળાઓએ આ કાવ્યનો બોધપૂર્વક પાઠ કરવા માટે સન્નારીઓ અને સદ્‌ગૃહથો આ પુસ્તક બહોળા પ્રમાણમાં ખરીદ કરશે, એવી હમો આશા રાખીએ છીએ.

આ પુસ્તક ઇચ્છયા કરતાં મોડું પ્રગટ થયું, તે માટે કાવ્ય કર્તા તથા વાચક વર્ગની ક્ષમા ચહીએ છીએ.

છેવટે આ પુસ્તકના પ્રકાશક માટે આર્થિક સગવડ કરી આપવા માટે રા. ઉમીઆશંકર ગંગાશંકર શુકલનો હમો આભાર માનીએ છીએ.

મિ. ૧૯૭૮ અષાડ વ. ૧૧] લી૦ શ્રી મો. બ્રા. અભ્યુદય મંડળ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
૦૬૭૨
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-રાંગ્મા
૬-૨

'કન્યા બોધક કાવ્ય.'

(સતી સાવિત્રી સ્ત્રીઓનું સાહિત્ય.)

(સવૈયા છવ્વીસા)

(ભૈરવી, કવ્વાલીકે સ્ત્રીઓનાં ગીતની લયમાં.)

પૂર્વ ખંડ.

મદ્રદેશમાં હતા નરપતિ, અશ્વપતિ નામે !
ધર્માત્મા ગૌબ્રાહ્મણ પાલક, તત્પર શુભ કામે, !
પ્રજાતણું હિત એજ રાયનો, શ્રેષ્ઠ ધર્મ કહીએ, !
અશ્વપતિએ અન્ય નૃપતિને, શિખવ્યું ગણી લઈએ !! ૧

ઈંદ્ર સમા એ ભૂપતિને અહીં, સુખનું સ્વર્ગ હતું !
પણ ખાંપણ હતી એકજ તેમાં, ભાગ્ય બલિષ્ઠ થતું !
પુત્ર પુત્રી કંઈએ ન હતાં એ, દેવી દંપતીને !
સુખ સંપૂરણ નથી મળતાં રે ! કદી પ્રાકૃત જનને !! ૨

સાવિત્રીનું આરાધન તેથી બહુ કર્યું રાયે !
પ્રભુ કૃપાએ કન્યા રત્નજ પ્રાપ્ત થયું ત્યાંએ !
સાવિત્રીની કૃપા પ્રસાદી પ્રેમે પામી ને !
બાળકીનું સાવિત્રી નામજ રાખ્યું હરખીને ! ! ૩
નાજુક સુંદરતાની લક્ષ્મી સમી બાળકી એ !
કંચનની કોમળ મૂર્તિ શી ! નવલકિશોરી એ ! !
રૂપ તેજમાં ઉત્તંમ ને વળી, સરસ્વતી શી એ !
જ્ઞાન ગુણે સંપૂરણ જાણે, દેવસુતા શી એ ! ? ૪
સહુ ઉપરે તેના એ તેજની અસર એવી થાતી !
શકિત સમી નિજ તેજે સ્હેજે સહુમાં શ્રેષ્ઠ થતી !
"અવતરી એ નકી મનુષ જન્મ લઇ ઈશ્વિરની માયા !"
સહુપ્રેમી જનને રે એવું ભાસ્યું સહજ અહા ! ! ૫
વાત ઉડી વાસાથે વેગે, દશદિશ દેશોમાં !
"દેવી સમી એ બાળા" એવી ખ્યાતિ થતી જગમાં !
કિશોરી મટીને યૌવન વયમાં આવી તે બાલા !
વેવિશાળ રાયે કરવાને ધાર્યું ઠીક ભલા ! ! ૬
પણ જ્યાં સગપણ કરવા જાયે રાજગુરુ હોંસે !
ત્યાં ત્યાંથી તે આવે પાછો નકારને રોષે !
"દેવી સમી એ બાળા" ને કો ડરે વરે નહિ રે !
રાજ કુમારો માંથી એને યોગ્ય નથી કો રે ! ! ૭
મદ્રપતિ નારાજ થયા બહુ વર્તમાન જાણી !
પ્રિય પુત્રી પણ પારકું ધન પરને દીધી શાણી !

ગુણ-રૂપની આ ખાણ સમી પુત્રી પ્રભુએ દીધી !
તોય પિતાના દુઃખનું કારણ પુત્રીને કીધી !! ૮
પ્રેમે પાસે બોલાવી પછી રાયે પુત્રીને।
કહ્યું" અહો ! બેટા, આ દૈવ ગતિનું દુઃખ છે ને !!
માતપિતાએ ગાય સમી પુત્રીનું હિત કરીને !
પાત્ર પતિને પદરે બાંધવી, ધર્મ સનાતન એ !! ૯
પણ પુત્રી ! મુજ ભાગ્ય વિષે નથી, લ્હાવો એ દીસતો !
હું તુજને આજ્ઞા કરૂછું તે તું વર્તી જો તો !
તું તારો ભવનો પતિ ભવપતિ, સરખો શોધી લે !
તારા રૂપગુણને લાયક તું, જાતે શોધી લે !!" ૧૦
"વારૂ" વદી બાળા વળી વેગે, કરવા તૈયારી !
પિતા સમાન પ્રધાનજી સાથે, પ્રયાણ કર્યું ભારી !
નિમિત્ત કરીને યાત્રાનું બહુ દેશ વળ્યાં શોધી !
તીર્થ-તપોવન-નગર-ગ્રામ બહુ મણાન કંઇ કીધી ! ૧૧
રાજર્ષિ, બ્રહ્મર્ષિ દેવર્ષિબહુયે ભાળ્યા !
નાના મોટા રાજપુત્ર સૌ ખંતે નિહાળ્યા !!
યાત્રા કરીને સંપૂરણ નિજ પિતા ગૃહે આવી !
નારદ સહ બેઠેલા મદ્રપતિને મન ભાવી !! ૧૨
પ્રણામ કરીને ઉભી બાળા પ્રેમે બન્ને ને !
દઇ આશીષ નારદ કુશળતા પૂછે છે તેને !
"અહો ! પુત્રિ !! તું અદ્યાપિ હતી કયાં ? આવે કયાં થી ?!
અહો ! અશ્વપતિ ! કન્યાને શેં કોને ના દીધી ?!!" ૧૩

રાય કહે "ભગવાન! સુણો એ બાળાની કહાણી !
એ માટે એને મોકલી'તી જાણીને શાણી !
નિજ રૂપ ગુણને લાયક એવો પતિ વરી એ જે !
વૃત્તાંત પ્રભુ ! સાંભળીએ એનેજ મુખેથી તે !!" ૧૪
એમ કહી આજ્ઞા સાવિત્રીને રાયે દીધી !
"કહે હવે બેટા ! તું તારી વીતક વાત બધી !
ક્યાં ક્યાં ગઈ ? શું અનુભવ લીધો ? વદ તે વિસ્તારી !
યાત્રાની શુભ પ્રસાદી પ્રભુએ આપી કંઈ સારી ?!!" ૧૫
આજ્ઞા સુણીને અશ્વપતિની પ્રણામ કરી પ્રેમે !
બાળા બોલી "અહો ! પિતા ! એ વીતક સહુ સુણીએ !
શાલ્વ દેશના ભૂપતિ નામે ધુમત્સેન કહીએ !
અંધ થતાં તે વૃદ્ધ રાયની દશા ફરી લહીએ !! ૧૬
બાળપુત્ર ને અંધ રાયનું રાજ ગયું ડૂબી !
તપોવને તે માત પિતા સહ રહેછ થઈ દુઃખી !
રાજપુત્ર તે રાજ–ઋષિ સમ વધેછ વનમાંહે !
સત્યવાન છે નામજ તેને વરી છ મનમાંહે !!" ૧૭
સુણીને એવાં વચન બાળકી, તણાં રાય પોતે !
નારદ તરફ ફરીને જોતા, કહે હવે શું તે !
ઋષિ કહે" રે ! અહો ! બાળકી ! બહુ દુઃખ વ્હોર્યું તે !
સત્યવાન ગુણવાન છતાં પણ બહુ માઠું છે એ !!" ૧૮
રાય કહે "ભગવાન ! કહો શું એવું કારણ છે ?!
સંપત્તિ તેને નથી તો આ મારીયે બહુ છે !"

નારદ બોલ્યા "સત્યવાન છે સર્વ ગુણે ચઢતો !
એ જેવો નથી બીજો કો તો કયાંથી અધિક થતો ?!! ૧૯
પણ ગુણનો ભંડારજ આખો મિથ્યા કરનારો !
એકજ દોષ વસે તેનામાં દૈવ સબળ ધારો !
દોષ કદી તે દૂર ન થાયે અનિષ્ટ એવું છે !
આયુષ એનું કેવળ બાકી એક વર્ષનું છે !!" ૨૦
નારદનાં એ વચન સુણી દિંગ્મૂઢ થયા રાજા !
મૂકી નિસાસો બોલ્યા "બેટા ! તજ એ વર જાજા !!
અન્ય યોગ્ય કો શોધ પતિ આ ઋષિજી યે-કે' છે !
એક વર્ષમાં વિધવાપણું તવ જોઇ શકું શે' રે !!" ૨૧
સાવિત્રી ગદગદ થઈ બોલી "સુણીએ, પિતા ! અહો !!
હશે દૈવમાં જેહ લખ્યું તે, ભોગવી લઇશ કહો !
પણ મેં મનથી મારા માન્યા હૃદયેશ્વર તો એ !
વરી ચૂકી હું તેને ત્યારથી ધર્મ સનાતન એ !! ૨૨
દીર્ઘાયુ કે અલ્પાયુ નગુણા કે ગુણવંતા !
વર્યો જેહને તે મુજ સ્વામી, બીજા ભાઇ થતા !!"
ભાષણ આવું સાંભળી નારદ વદ્યા "રાય સુણીએ !
તવ પુત્રી છે શાણી જાણે તત્વ ધર્મનું એ !! ૨૩
હે ! પુત્રિ ! કલ્યાણ તાહરૂં થજો સર્વ રીતે !
અંતરની આશીષ છે મારી ફળજો હરિ પ્રીતે !
હે ! રાજા ! સાવિત્રીને તું સત્યવાનને દે !
આવી ગુણીયલ કન્યાને છે લાયક કેવળ તે !!" ૨૪

એમ કહી શ્રી નારદ ત્યાંથી અંતર્ધાન થતા !
માથે મુનિનું વચન ચઢાવી રાજા વન જાતા !
પગ વાળા ચાલીને જાતા પ્રધાન, દ્વિજ સાથે !
દ્યુમત્સેનનામઠમાં પ્હોંચ્યા, સાવિત્રી સાથે ! ! ૨૫
વંદન કરીને વદ્યા ભૂપતિ, દ્યુમત્સેન પ્રત્યે !
"મુજ પુત્રી સ્વીકારો પુત્રવધુ કરીને પ્રીતે !
તમ સુત ગુણીયલ સત્યવાનને અંતરથી વરી એ !
તો હું ચરણે શીશ નામું છું સ્વીકાર એ કરીએ ! !" ૨૬
સ્વાગત કરીને તેનું બોલ્યા દ્યુમત્સેન રાજા !
"અહો ! હમારાં ધન્યભાગ્ય છે વધારી અમ પાઝા !
આજ પૃથ્વીમાં સર્વ રાયમાં શ્રેષ્ઠ તમે થઇને !
રાજ ભ્રષ્ટને, વનવાસીને, ચાહો તપસીને ! ! ૨૭
અહો આપ બહુ મોટા મનના ધીરવીર સાચા !
પણ આ આપની કોમળ બાળકીને કાં દુઃખનો ઘા ? ! !
દુઃખ કઠણ વનનું બહુ છે તે ખમશે કેમજ એ !
તેની દયા આણી અંતરમાં માફ કરો એ એ ! ! ! ૨૮
એવું એવું બહુ સમજાવ્યું, દ્યુમત્સેન રાયે !
પણ નહિ માન્યું અશ્વપતિએ, ના ઇલાજ થાયે !
અંતે દાન સ્વીકાર્યું તેડયા આશ્રમ વાસીને !
સાધ્યું કારજ લગ્ન તણું બધું પ્રેમે સહુ મળીને ! ! ૨૯
કન્યાને કરિયાવરમાં નિજ રાજ્ય બધું દીધું !
પણ વનવાસ પ્રીતિથી દ્યુમત્સેને નવ લીધું !

સંતોષી પાછો વળીઓ નૃપ કૃતાર્થ થઈ એથી!
સઘળાંનાં મન સંતોષાયાં વિધવિધ રીતેથી!! ૩૦
સત્યવાનયે સર્વ ગુણોથી ગુણીયલ પત્નીને!
પામીને સંતોષજ પામ્યો ધન્ય ગણે નિજને!
સાવિત્રી યે ઇચ્છાવરને પામી અંતરથી!
બહુ આનંદે મન માંહે મલકાતી શીલવતી!! ૩૧
પિતા ગયા પછી સાવિત્રીએ વસ્ત્રો આભરણો!
સર્વે કાઢી વલ્કલ પહેર્યાં પ્રેમ થકી જાણો!
સાસુ સસરાને સ્વામીની સેવામાં મંડી!
સ્હેજે સહુનો પ્રેમજ પામી સેવાપંથ ચઢી!! ૩૨
અતિ આનંદે કાળ ગાળતાં સર્વે એજ વટે!
એવે વર્ષ પૂરૂં થાવામાં દિવસો ચાર ઘટે!
નારદજીએ કહેલ ભૂંડો દિન આવે પાસે!
સંભારી સાવિત્રી બાળા કંઇ કંઇ વિમાસે!! ૩૩
પણ આવ્યું એ સંકટ તેથી ડરવે શું સરશે?!
ધીર ધરી મનમાંહી ઉપાયજ શોધ્યે કાર્ય થશે!
કોને એ ભૂંડું ભાવી નહિ કહેવું, યોગ્યજ છે!
જાતે બનતું કરવું એવો નિશ્ચય કરતી તે!! ૩૪
આરંભ્યું વ્રત તુર્તજ તેણે ત્રણ દિન રાત્રીનું!
નિરાહાર થઇ બેઠી કરવા સાધન ભક્તિનું!
એવું એ વ્રત જોઇ બોલે દ્યુમત્સેન રાયે!
“બેટા! એ બહુ સંકટનું વ્રત નહિ તુજથી થાયે!! ૩૫

માટે તે તું તજીદે સેવે અમને જે પ્રેમે !
તેજ શ્રેષ્ઠ છે સર્વ વ્રતોમાં શાને દુઃખ પામે ? ! !"
સાવિત્રીં વદતી "હે ! તાત ! ન સંતાપિત થાઓ !
સુખરૂપ એ વ્રત પૂરૂં કરીશજ ઘો આશીષ લ્હાવો ! !" ૩૬
એમ લઇને રજા કર્યું વ્રત પૂર્ણંજ બધું તેણે !
ચોથો દિવસજ ઉગ્યો ભૂંડો ભાવી દુઃખ જેણે !
ત્યારે બોલ્યા દ્યુમત્સેન "ઓ ! પુત્રિ ! જો આજે !
ચાર દિવસ તું ઉપવાસી રહી આજે કંઇ ખાજે ! ! ૩૭
વ્રત તો કીધું પૂર્ણંજ બેટા ! હવે ના ખાયે ? ! !"
"સાંજે ખાઈશ તાત !" કહે છે સાવિત્રી ત્યાંયે !
વ્રત પૂરૂં કીધાને અંતે સસરા સાસૂને !
ને વિપ્રોને નમી સૌભ્યાગ્યની આશીષ પામી તે ! ! ૩૮
એવે પરશુ ખાંધે લઇને નિકળ્યા વન જાવા !
સતીએ ત્યાં નિજ પતિને દીઠા ! ભાવી કંઈ થાવા ! !
પુંઠળ નીકળી સાવિત્રી મર્યાદા ગઇ ભૂલી !
એજ દિવસ ભૂંડો છે તે આગળ સઘળું ભૂલી ! ! ૩૯
સત્યવાન જોઇ શરમાયે અટકાવે તેને !
પણ સાવિત્રી તે દિવસે નવ કાંઇ કહ્યું માને ! !
" મુજ સાથે જો આવે તો તું આવ ભલે વારૂ !
પણ વડીલોની આજ્ઞા વિણુ તો એવું નહિ સારૂં ! !" ૪૦
એવું પતિનું વચન સાંભળી સાવિત્રી દોડી !
પાય પડી આજ્ઞા માગે સાવિત્રી કરજોડી !

આજ આર્ય સાથે વનમાં જાવા ઇચ્છું છું હું !
ખીલેલું વન જોવાની છે મુજને હોંસ બહુ !!" ૪૧

—ઉત્તરખંડ—

વનલીલા આનંદે દંપતી જોતાં રે જાતાં !
સ્નેહસરિતમાં જાય વહ્યાં શાં કલ્લોલ કરંતાં !
ચક્રવાકનું જોડું જાણે સ્વચ્છંદે વિહરે !
પણ રે ! હાય ! શકે સંયોગજ છેવટનો એ છે ?!! ૪૨
ચક્રવાકી શી સાવિત્રી ઘડી ઘડીએ સ્મરણ કરે !
પ્રેમાનંદે મગ્ન બાળકી શકે છળીજ મરે !
પ્રભુકૃપાનું સ્મરણ કરી મનમાં ઘટિકા ગણતી !
સાવિત્રીના કોમળ મનપર આ શી આપત્તિ ?!!! ૪૩
ખીલેલું વન, પુણ્ય શકે વ્હેનારી નદી સારી !
ભીષણ રૂપ ધરી ઉભા પર્વતની શોભા ભારી !
જોતાં ફલફૂલ વીણ્યાં તેણે કાષ્ઠ રહ્યાં કારી !!
પરશુ થકી તે મલ્લસમો વીર તોડે થડ ભારી !! ૪૪
એ સમયે સતી પાસે હતી ચિંતવતી ભાવીને !
ભયભીત પણ બહુ ધીર બની ઉભી જીભ ચાવીને !!
"શું થાશે ? શેં થાશે ભાવી અનિષ્ટ અહીં મારૂં ?!!"
ચપળા ચપળ નયનથી ચોગમ શોધી રહી કે શું ?!!! ૪૫
એવે થાક અતિશય લાગે સત્યવાનને જ્યાં !
પરશુ મૂકી ભૂપર બેઠો શ્રમિત થયેલો ત્યાં !
"એજ એજ એ ભૂંડી ઘટિકા !" એવું કંઇ લવતી !
પતિવ્રતા પાસે આવીને પ્રિયપતિને પૂછતી !! ૪૬

"નાથ! કહો શું થાય ?! કેમ છે ?! બહુ થાકયા વારૂ ?!!
મમ ઉત્સંગે લો વિશ્રાંતિ, થાચે કંઇ સારૂં !!!"
ખોળામાં શિર મૂકી તરતજ સત્યવાન પોઢે !
પાલવથી વાયુ વિંઝતી સતી બેઠી વીલે મોંઢે !! ૪૭
એકાએકજ એવે એક અલૌકિક પૂરૂષને !
સત્યવાનની પાસે ઊભો દીઠો રે ! તેણુ !!
રાતી રાતી આંખ અને તેજસ્વી બહુ દીસે !
શુભ વસ્ત્ર પરિધાન કર્યો પણ દીઠે ભય ભાસે !! ૪૮
"ઓ ! મા !! આહું છળી મરૂં કે શું ?!!" એવું ભાસ્યું !
સાવિત્રીએ આંખ મીંચી ક્ષણ એકજ વિમાસ્યું !
ધ્યાન ધર્યું પતિરૂપ પ્રભુનું ધીરજ બહુ આણી !
મનોદેવતા બહુ બળવાન થયા એવું જાણી !! ૪૯
આંખ ઉઘાડી તેહ પુરુષને પ્રણામ કરી બેઠે !
સાવત્રી પૂછે "છું રાજી અહો ! આપ દીઠે !!
પણ છો આપ અમાનુષ કોઈ કે છો કોણ કહો !
દૈવત કોઈક આપ દીસો છો શેં આવ્યાછ અહો !!" ૫૦
તેહ પુરુષ બોલે "હે ! બાળે ! યમરાજા હું છું !
સત્યવાનનું આયુષ ઘટતાં લેવા આવ્યો છું !!"
એમ કહીને સત્ય વાનના અચેત દેહ પરે !
નાંખીને યમપાશજ પ્રાણો તેના સઘ હરે !! ૫૧
પુરુષ એક અંગુષ્ઠ માત્રનો બનાવીને તેનો !
પાશથી બાંધી યમે લીધો ત્યાં: માર્ગજ દક્ષિણનો !

૯-૭૨

સત્યવાનના મૃતક દેહને પડતો મૂકે છે !
સાવિત્રીય થઈ દુઃખી અતિશય પાછળ જાયે છે !! પર
" હાય ! હાય !!" કરતી ને રડતી કેશ પીંખી નાંખે !
થોડી ક્ષણુ માંહે ઘેરાતાં રડતી કંઇ ભાખે !
પછી થતી સાવધ ને ગંભીર કર્તવ્ય વિચારે !
એવે યમરાયેજ નિહાળ્યું પાછું વળી ત્યારે !! પ૩
સાવિત્રી યે પુંઠળ આવે એવું જોઇ ખરે !
યમરાય કહે " હે ! સાવિત્રિ ! વળ તું પાછી રે !
પતિની પુંઠે જેટલું સ્રીએ આવવું યોગ્યજ છે !
તું તેટલું આવીછ હવે જઇ ઉત્તર કાર્ય કરે !!" પ૪
સાવિત્રી બોલી "શું બોલ્યા ?! ધર્મ રાજ એ છે ?!
મારે તો જ્યાં જાય પતિ ત્યાં જાવું યોગ્યજ છે !
મુજ સ્વામીને આપ લઇ જાઓ છો રે ! જ્યાંએ !!
છાયા સરખી પાછળ જાવું ધર્મ સનાતન એ !! પપ
ડાહ્યા પુરુષો નીતિતણાં વચને દર્શાવે.
પગલાં સાથે સાત ભર્યેથી મૈત્રી ત્યાં થાયે !
તો મારે ને ધર્મ ! આપને મિત્રપણું થાતું !
મિત્રાઇ સંબંધથી સુણજો કહું જે યોગ્ય થતું !! પ૬
દેહજ્ઞાની આચરવાને ધર્મ ન શ્રમ કરતા !
નહિ વનમાં ગુરુઘેરે આશ્રમ રહેલો આચરતા !
વાનપ્રસ્થ વળી ના થઇ તેઓ જ્ઞાન ગુણે ગળતા !
પણ વિજ્ઞાનાદિ થકી ધર્મનીતિ શ્રેષ્ઠજ થાતાં !!" પ૭

સાંભળીને યમરાય વદે " તુજ ધર્મબુદ્ધિ ઝાઝી !
આ તારાં ગુણવચનો સાંભળી થયો બહુ રાજી !
સત્યવાનના જીવિત વિના કંઈ માગ માગ બાળા !
પ્રસન્ન છું હું તુજપે, પછી તું ફર પાછી બાળા !! ૫૮
સાવિત્રી કરી પ્રણામ બોલે "અહો ! કૃપા થઈ જો !!
સસરા મારા રાજભ્રષ્ટ ને અંધ વને છે તો !
થાય દેખતા આપ પ્રસાદે થાય સબળ રાજા !
ચક્રવર્તી કો થયા ન એવા એવી વધો માઝા !!" ૫૯
યમધર્મ કહે "બાળે ! થાશે એમ નકી વારૂ !
આશીર્વાદજ મારો છે થાશે તેથી સારૂં !
તારા માર્ગ વિષે બહુ ગ્લાનિ ભરી હું નિરખું રે !
પાછી ફર તુજને ન હવે શ્રમ થાઓ કંઇજ ખરે !! ૬૦
"અહો !" કહે સાવિત્રી "સ્વામી સમીપે શ્રમ શાનો !
જ્યાં ભર્તા ત્યાં મારી ગતિ એ નિશ્ચય કરી માનો !
સ્વામીતો વિશ્રામનું સ્થાનક સ્ત્રીઓને અમને !
તો અહીં મારે શ્રમતે શાનો ?! સુણો કહું તમને !! ૬૧
એકવાર સજ્જનની સંગત શ્રેય કરે બહુધા !
તેથી શ્રેષ્ઠજ ગણે મિત્રને પુરુષો જે ડાહ્યા !
સત્પુરુષો ને સન્મિત્રોની સંગત વિફળ નથી !
એનો સત્ય અનુભવ મુજને થયો તમારાથી !! ૬૨
તો વળી મારા માર્ગ વિષે કશી ગ્લાનિ નિરખો છો !
મારૂં તો સર્વસ્વજ અહીંછે જાઉં કયાં હું અહો ?!!

સર્જન મિત્ર તણી કે સ્વજનતણી સંગતિ માંહે!
સદૈવ વસવું ધર્મ સનાતન કેમ તજું હું યે?!! ૬૩
ધર્મવદે "સાવિત્રિ! સાચાં વચનો બોલી તું!
બુદ્ધિમાનની ય બુદ્ધિવધારે એવાં માનું હું!
હૃદયંગમ મીઠાં હિત વચને પ્રસન્ન છું હુંયે!
સત્યવાનનાં જીવિત વિના કંઇ માગ બીજી વારે!! ૬૪
સાવિત્રી વદતી "મુજ સસરા રાજયજ પામીને!
સ્વધર્મ કદી ના તજે રાજયની લક્ષ્મી પામીને!
સ્વર્ગનાં ય સ્વારાજય તણો તો ધર્મજ થંભો છે!
માટે માગ્યો બીજો વર એ આપ પ્રસન્ન છતે!! ૬૫
ધર્મ વદે વળતા "હે! બાળે! ધન્ય મતિ તારી!!
તુજ સસરા નહિ સ્વધર્મ તજશે જા આપ્યું ધારી!
હવેય તું પાછી ફર બાળે! બહુ દૂર આવી છે!!
જા બાપુ! પાછી જા વ્હેલી! બહુ મોડું થયુ છે!!! ૬૬
બાળા બોલે "સ્વામી સમીપે દૂરપણું શાનું?!!
જતાં જતાં રસ્તે વળી કંઇ હું બોલું તે સુણજો!!
અજ્ઞતણા વચનોનો દ્વેષ ન જ્ઞાનીને થાતો!! ૬૭
વિવસ્વાનના પુત્ર તમે છો પ્રતાપી યમરાજા!
માટે વૈવસ્વત એવું છે નામ તમારૂં હા!
ધર્મ જગે સમતોલજ રાખી પ્રજા સર્વ પાળો!
ધર્મરાજ પડયું નામજ એથી થયા બહુ કાળો!! ૬૮
યમ બોલ્યા "બાળે! સુકુમારિ! બહુ મર્મનું બોલી!

તરશ્યાને પય જેવું વ્હાલું તેવું તું બોલી !!
સત્યવાનનાં જીવિત વિના કંઇ માગ ત્રીજીવારે !
આપીશ તુજને પ્રસન્ન છું હું કરવે હિત તારે !!" ૬૯
ત્યારે તે બોલી "પૃથ્વીપતિ પિતા માહરા જે !
કુળવૃદ્ધિ કરનારા સદ્ગુણી શતસુત પામો તે !
એટલું માગું આપ કને જો પ્રસાદી મોટી છે !!
સત્પરૂષોની સંગતિ સર્વ રીતે ફળદાયી છે !! ૭૦
સુણીને યમ બોલે "સાવિત્રી ! આપું આશીષ એ !
અશ્વપતિને તેજસ્વી સદ્ગુણી સો સુત થાયે !
કુળની વૃદ્ધિ થાઓ તેથી એ આપ્યું તુજને !
હવેય બાપુડી ! વળ તું પાછી દૂર આવે શાને ?!! ૭૧
બોલી સાવિત્રી "હો દેવ ! તમે તો ધર્મરૂપે !
કેવળ ઇશ્વર છો તે જાણ્યું પણ ન બધી રીતે !
પ્રાણીના અંતરમાં રહીને નિયમન કરનારા !
યમધર્મ રૂપી પ્રભુને હોજો નમસ્કાર મારા !! ૭૨
નવ જાણું હું અજ્ઞ આપને બોલું ફાવે તે !
પણ મનવાણી કર્મે સત્પુરૂષો નવ દ્રોહ કરે !
ઉલટ અનુગ્રહ કરીને આપે દાન અમોલ અહા !
સત્પુરૂષોનો ધર્મ સનાતન આજે જોયો હા !! ૭૩
યમરાય કહે "પુત્રિ ! બોલી તું વચનો જે જે !
મેં ક્યાંયે સાંભળીયાં નથી અદ્યાપિય તેવાં તે !

બહુ પ્રસન્ન થયો છું બેટા ! તુજપે હું આજે !
સત્યવાનનાં જીવિત વિના કંઇ માગજ તુજ કાજે !! ૭૪
સાવિત્રી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને બોલે છે !
"પિતા ! કૃપાળુ થયા તો આપો માગું છું હું જે !
સત્યવાનથી મુજને સો સુત તેજસ્વી થાએ !
સદ્‌ગુણીને કુલવૃદ્ધિકર્તા દેવ ! હું માગું એ !!" ૭૫
ત્યારે યમ બોલ્યા "જા બેટા ! તથાસ્તુ ! એમ થશે !!
હવેય પાછી ફર તું બીજું આપું માગ મશે !"
સતી કહે "હું પતિ વિના નહિ બીજું કંઇ ધારૂં !
પતિ વિના ન વળું હું પાછી પિતા કરો વારૂં !! ૭૬
સત્પુરૂષોની સત્યધર્મપે પ્રિતિ હોયે છે !
સંતો તો કદી ધર્મપાળતાં વ્યથા ન પામે છે !
સત્પુરૂષોની સંગતિ તો કદી વિફળ નહિ થાયે !
સત્પુરૂષોથી કોઇ પ્રાણીને દુઃખ ન કદી થાયે !! ૭૭
આર્યોનો સદ્ધર્મજ એવો પરાર્થ હેતુનો !
પરાર્થ કરતાં અડચણ ન જુએ ધારો એ તેનો !
બોલ્યું પાળવા તણો ટેકયે તેનો મોટો છે !
વળી પિતા પુત્રીને વિધવા રે ! નવ કરશે !!! ૭૮
સ્વામી વિના નહિ જીવન ધારૂં સ્વર્ગ નકામું છે !
સુખ સંપત્તિ સ્વર્ગાદિકમાં મારે સ્વામી છે !
સો સુતનો વર અમને આપ્યો તો પછી પતિ પાછા દો !
બોલ્યું વચન કરી સાચું નિજ પુત્રી પાળી લો !!" ૭૯

પાશ થકી બાંધેલા પ્રાણો સત્યવાનના જે !
છોડયા તરતજ યમરાયે ને વધા પ્રેમથી તે !
"પુત્રિ ! આ તુજ ભર્તા મેં મૂકી દીધો આ જો !
થાઓ તમ કલ્યાણ ! દઉં આશીષ સુખીયાં થાજો ! !" ૮૦
અંતર્ધાન થયા કહીને સાવિત્રીય વળી ત્યાંથી !
સત્યવાનનો દેહ પડયો ત્યાં આવી વેગેથી !
સચેત થઇને બેઠેલા આઘેથી જોઇને !
હરખે અશ્રુ ગળતે આવી આલિંગી પ્રેમે ! ! ૮૧
આળસ મોડી ઉઠતાં બોલે સત્યવાન ત્યારે !
"પ્રિયે ! સુતો તુજ ખોળે આવ્યું કોણ અહીં ત્યારે !
તેજસ્વી કો પુરુષ ભયાનક આવ્યો તો અહીં કે ? !
ગયો કહીં તે કહે વલ્લભે !" પૂછે એમ જ કે ! ! ૮૨
સતી કહે "હું કહીશ કાલે હમણાં રાત્રી છે !
અહીંજ આજે રાત્ર ગાળીયે કયાં જઈશું સદ્યે ? !
ઘોરવને હિંસક પ્રાણીઓ, બિહામણું બોલે ! !
અંધારે અથડામણ કેટલું, દુઃખ ન કાં છોડે ? ! ! !" ૮૩
પતિ કહે "ના ના રે ! જઈશું ઘેરે રાત્રીએ !
માતપિતા સંતાપ કરતાં હશે કેટલુંયે !
અંધ અને વળી વૃદ્ધ વડીલો તણી લાકડી હું !
હું વીણ તેની દશા હશે શી ? ઘેર નકી જાવું ! !" ૮૪
એમ કહીને સત્યવાન ને સતી ઘરે ચાલ્યાં !
આશ્રમમાં એવે શી ગત થઇ તે સુણજો હાવાં !

દ્યુમત્સેન તો દૃષ્ટિએ પામ્યા યમને વરદાને !
પ્રસન્ન થઇને જોવા લાગ્યા નવાઇ બહુ માને !! ૮૫
રાત પડી પણ પુત્ર ન આવ્યો ! માત પિતા શોચે !!
તેહ તપોવન શોધ્યું સઘળું નદી સરોવર યે !
શોકાકૂલ થઇ રડતાં બાલ્યાવસ્થા યાદ કરી !
આશ્રમવાસી ઋષિઓ મળીયા દેતા ધીર ખરી !! ૮૬
બહૂ રાત વીતી એવે સઘળાં બેઠાં છે જ્યાં !
સત્યવાનને સાવિત્રી આશ્રમમાં પેઠાં ત્યાં !
કુશળ તેમને જોઇ વડીલો બહુ હર્ષજ પામ્યાં !
"દ્યુમત્સેન શેં દૃષ્ટિ પામ્યા ?" સૌ પૂછવા લાગ્યાં !! ૮૭
"બેટા ! તું કંઇ જાણતી હોશે?" દ્યુમત્સેન પૂછે !
"તારે પગલે મારૂં શુભ છે, કહે હોય જે તે !!"
વિનય ધરીને સાવિત્રીએ વીતક કહ્યું તેને !
નારદજીએ ભાખ્યું'તું ત્યાંથી આરંભીને !! ૮૮
યમરાયે વરદાનો આપ્યાં તે પણ વિસ્તાર્યું !
સાંભળીને સૌ ઋષિઓ હરખ્યા "ધન્ય" ! વદેછ સહુ !
વૃદ્ધો આનંદાશ્રુ ગાળે કંઠ ભરાયો રે !
ધન્યવાદ વરસાવે ઋષિઓ સાવિત્રી ઉપરે !! ૮૯
"દુઃખ મહીં ડુબ્યું 'તું કુળ આ દ્યુમત્સેન કેરૂં !
સાધ્વિ ! સાવિત્રિ ! તેં તારાં સતીત્વથી તાર્યું !!
માતપિતાનુંયે શુભ કીધું ! ધન્ય !! ધન્ય !! તુજ છે !
જોડું જીવો વરસ ચારસો અમ આશીષયે છે !!!" ૯૦

એમ કહી સ્વસ્થાને જાતાં સર્વે પ્રાત થયે !
સાવિત્રી શીશ નામે સાસુ સસરાને પાયે !
વૃદ્ધાને તો હરખ શોક મિશ્રિત ભાવો ઉપજે !
ગળું દટાયું ! એક શબ્દયે બોલી ન શકે તે !! ૯૧
આશીષ અંજલિ રચી ઉચર્યાં જેમ તેમ તેઓ !
"બેટા તેંજ અમોને અક્ષય આશીષવર આપ્યો !!
દેવી તું છે ! તો તુજને શી આશીષ રે! દઇએ !!!
શત કોટી કલ્યાણ કરંતી તુજને શું દઇએ ?!!! ૯૨
તુંજ અમારી ભાગ્ય દેવી થઈ પ્રાપ્ત અમોને યે !
બેટા ! એજ અમારૂં સુકૃત, ધન્ય થયાજ છીએ !!
યોગક્ષેમદાત્રી તું ! તારાં યોગક્ષેમ કાજે !
આશીષ દેવાં યોગ્યપણું નથી અમમાંરે ! સ્હેજે !! ૯૩
તોય અંતરાશીષ અમારી બાપુ ! એવી છે !!
યાવ જુગેજુગ નામ અમર તમ પાવન જનને છે !!"
એમ કહી આનંદે સર્વે મગ્ન થઇ વિરમે !
એવે શાલ્વથી પ્રધાન જુના આવીને પ્રણમે !! ૯૪
દ્યુમત્સેનને કહેછ તેઓ "સુણીએ હે ! રાજા !
વૈરી આપણો શાલ્વદેશનો થયો હતો રાજા !
આપત્તિ છે આજ તેહને અમે કરી ભારી !
સૈન્ય થયું છે આપણું ચાલો સંધિ છે સારી !!" ૯૫
દ્યુમત્સેન તે પ્રધાન સાથે સહુકુટુંબ જાયે !
યુદ્ધ કરી નિજ રાજ્ય મેળવી સહજ સુખી થાયે !
સો સુત અશ્વપતિ પામે ને વળી સાવિત્રીયે !
પેયર પનોતી, ભાગ્યલક્ષ્મી, શી સતી શીલવતી એ !! ૯૬

સતી સાવિત્રી એકવડે બહુ કુળ તરીયાં દુઃખથી !
સતી શિરોમણિ નામ અમર સહુ જુગમાં થયું તેથી !
સન્નારી કુળતારણુ જ્યાં, ત્યાં વસે દેવતાઓ !
સન્નારી સાક્ષાતજ ગૃહની દેવી એમ લહો !! ૯૭
ઉન્નતિક્રમમાં અર્ધો હિસ્સો જેનાથી મળતો !
તેને જે જન ભૂલી ખપતા શ્રમ, તે ફીકે થતો !
પ્રાચીન સંસ્કૃતિ પ્રમાણુ થતી સન્નારી સરજાયે !
આખો હિસ્સો ઉન્નતિનો સિદ્ધજ એથી થાયે !! ૯૮
બાળાઓને બોધક એવું ચરિત્ર આ કાવ્યે !
બાળાઓને ચરણે ધરીયું આજે સદ્ભાવે !
બાલાઓ ! ગુણજ્ઞાનશીલથી ઉત્તમ થઈ જાઓ !!
સાવિત્રીસમ નામ જુગેજુગ અમર થઇ જાઓ !! ૯૯
સહુ સાથે અમ રક્ષણ થાઓ, સાથે ભોગવીએ !
(सहना ववतु ।) (सहनौ भुनक्तु ।)
સહકારે થઈ શક્તિમંત, સહયોગી થઇ રહીએ !
(सहवीर्यं करवावहै ।)
સૂર્ય સમા તેજસ્વી ગુરુના સહુ શિષ્યો થઇએ !
(तेजस्विनावधीतमस्तु ।)
પ્રેમ પરસ્પરપોષી સહ-ઉન્નતિ સાધી લઇએ !! ૧૦૦
(माविद्विषावहै ।) ॥ इतिशम् ॥

ઉંબરગામ. } વિનીત નિવેદક
તા. ૧-૧-૨૨ } મ. ના. ભટ્ટ, કછોલીકર

હારમોનીયમ

તર્દ્દન નવા

—: અને :—

વિલાયતી બનાવટથી કોઇપણ રીતે ન ઉતરે એવા
બનાવવામાં આવે છે.

તેમજ હમારે ત્યાં

જૂના હારમોનીયમ, દિલરૂબા, સિતાર, પિયાનો, ફ્રિડલ,
વિ. વાજીંત્રો કિફાયતે તર્દ્દન નવાં જેવાં દુરસ્ત
કરી આપવામાં આવે છે.

માસ્તર ઉમીયાશંકર ગંગાશંકર શુકલ

મોટી પંડયા ખડકી–નવસારી.

મોઢ બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિમાં

સ્નેહસુધામય પ્રકાશ પાડનાર

ભેદભાવરૂપ તિમિર ટાળનાર

જ્ઞાતિજનોના હૃદયકુમુદો વિકસાવનાર

'શ્રી પૂર્ણિમા'

માસિક પત્ર

દર પૂર્ણિમાએ પ્રગટ થાય છે.

જ્ઞાતિ બંધુઓ !

સત્વર ગ્રાહક થઇ એને સહૃદય વધાવો

લખો:—

તંત્રી:—'**શ્રી પૂર્ણિમા**'

શ્રી પૂર્ણિમા કાર્યાલય–વૈદ્ય મહોલ્લો–ન